

När visionerna blev verkligare – och verkligheten också

Sven-Göran Malmgren, professor i svenska språket

Vision och verklighet – det är svårt att tänka sig ett slagkraftigare motsatspar. Innehållsmässigt bärs det upp av kontrasten mellan det blott tänkta och det reellt existerande, uttrycksmässigt av allitterationen (vision – verklighet), kontrasten mellan ett främmande och ett inhemskt ord och, följdriktigt, en speciell rytm. Det är inte förvånande att uttrycket ”Vision och verklighet” gång efter annan har fått tjäna som boktitel; den här boken är bara det senaste exemplet. I Göteborgs universitetsbibliotek hittar man sammanlagt ett tiotal böcker med ”Vision och verklighet” som huvudtitel. Här är några exempel i kronologisk ordning; undertitlarna antyder vad visionerna gäller:

Vision och verklighet. Ett urval ur Ernst Wigforss politiska författarskap (1967)

Vision och verklighet: om samordnad bostadsservice och kooperativ utveckling (1988)

Vision och verklighet: erfarenheter från utbildning i forskningsinformation (1989)

Vision och verklighet: en bok om Martin Luther (1994)

Vision och verklighet. Sigtunastiftelsens humanistiska läroverk 1926–1980 (2001)

Den äldsta boken med titeln ”Vision och verklighet” i UB:s samlingar verkar alltså vara från 1967. Det skulle kunna tyda på att uttrycket är tämligen nytt. Hur är det då om man ser på riktiga texter? I *Språkbankens* samlingar (som vem som helst kan söka i på internetadressen <http://spraakbanken.gu.se>) verkar uttrycket inte förekomma förrän vid mitten av 1990-talet, och då bl.a. i följande sammanhang:

Vision och verklighet i det svenska lönebildningssystemet
Avgrunden mellan de politiska visionerna och verkligheten

Är det verkligen bara några decennier sedan uttrycket *vision och verklighet* blev vanligt? Kan det till och med vara så att första gången uttrycket förekommer är i titeln på boken av Ernst Wigforss? Det finns mer eller mindre bevingade uttryck uppbyggda av liknande motsatsord, som är mycket äldre: *Dikt och sanning* (efter Goethe, 1811), *Verkligheten är underbarare än dikten* (efter Byron, 1823). Varför skulle inte uttryck där *vision* och *verklighet* konfronteras vara lika gamla, eller nästan lika gamla?

Svaret hänger kanske samman med den betydelseutveckling som ordet *vision* har genomgått. I modern svenska används ordet mest om tämligen jordnära föreställningar om ett önskvärt tillstånd som visserligen ännu inte har förverkligats men som ligger inom möjligheternas gränser. Så i boktitlarna – med undantag för boken om Luther – och textexemplen ovan och (utan ackompanjemang av ordet *verklighet*) i exemplet *en vision av en europeisk, ekonomisk gemenskap*. Inte minst i den politiska vokabulären är ordet numera obligatoriskt: en uppåtsträvande socialdemokrat eller folkpartist utan visioner blir knappast framgångsrik. Den här betydelsen, som är ganska ny, kan vi lite förenklat uttrycka med ordet ”önskeföreställning”.

Den moderna betydelsen av ordet *vision* skiljer sig från den ursprungliga men är helt klart relaterad till den. Från det att ordet lånades in i svenskan i slutet av 1600-talet och ett par århundraden framåt betydde det huvudsakligen ”drömsyn”, ”(ande)uppenbarelse”, ”hallucination” o.d. Ordet verkar bli vanligare, ju närmare nutiden vi kommer, men åtminstone fram till 1950-talet tycks det ändå ha använts relativt sparsamt.

En tidig 1900-talsförfattare som använde ordet rätt flitigt var Agnes von Krusenstierna. I hennes romaner kan man t.ex. läsa om att en *skrämmande vision hade givit honom svindel* och om hur *Petra [inte kunde] glömma den vision hon haft i sin döda mors rum*. Uppenbarelsen eller drömsynen är hos Krusenstierna ibland av religiös natur, liksom hos Erik Axel Karlfeldt i hans berömda dikt *Höstpsalm* (där ”ditt” syftar på Kristus eller en Kristusliknande gestalt):

Ditt väsen kom mig när i dagens glans
blott som en bländande och snabb vision,
men närmre under kvällens törnroskrans
och närmast som en andedräkt, en ton.

Ett annat exempel med religiös innebörd är *Hon kommer att somna i en vision av uppståndelsen* (i en roman av Hjalmar Bergman). Det påminner oss om den mest berömda av alla religiösa visioner, Johannes uppenbarelse.

Den ursprungliga betydelsen, liksom den småningom ökande användningen av ordet *vision*, illustreras också av de sammansättningar som bildas under sent 1800- och tidigt 1900-tal: *spökvision* (1893), *drömvision* (1910), *skräckvision* (1913). Lite äldre är *skaldevision* (1836) och lite yngre *skönhetsvision* (1945). De två sista orden är inspirerade av romantisk estetik, enligt vilken diktaren gärna skulle ha uppenbarelser av mer eller mindre religiös natur. Dessa fem sammansättningar är de enda som tas upp i *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB), den stora historiska svenska ordboken som också den hittas i Språkbanken och därmed är gratis tillgänglig för vem som helst.

Från början av 1900-talet kan man se att betydelsen ”drömsyn” bleknar en aning så att ordet *vision* blir mer jordnära. Så i exemplet *en blixtnlik vision av blankt månsken* och ännu tydligare i exemplet *Examen – ordet ger en vision av ljusklädda barn [och] rörda mödrar*. Ordet börjar också förekomma i vändningar av typen *regissörens vision* (av en uppsättning e.d.), alltså t.ex. i litteratur- och teaterrecensioner. Men här saknas fortfarande ”önske”-elementet.

Ännu i nionde upplagan av *Svenska Akademiens ordlista*, från 1950, anges bara betydelseerna ”(ande) uppenbarelse”, ”(dröm)syn”. Inte heller i den stora *Illustrerad svensk ordbok* från 1956 är den moderna betydelsen ”önskeföreställning” med. Det är därför troligt att den nya betydelsen av *vision* i varje fall inte är särskilt mycket mer än 50 år gammal.

Det finns dock ett tidigt exempel (från 1925) där betydelsen ”önskeföreställning” möjligen förekommer, och upphovsmannen är ingen mindre än kritikern och litteraturvetaren Fredrik Böök: *en vision av det ideala samhällstillståndet*. Men kanske hade en speciell sammansättning större betydelse för utvecklingen av den nya betydelsen, nämligen *framtidsvision*.

Det finns ett citat från 1939, där det ordet förekommer. Det handlar tydligen om en teaterpjäs: *Robert Sherwoods "Mitt Europa", en framtidsvision av det krig vi nu upplever...* Just på det sättet användes ordet nog mest i början, alltså om litterära verk som skildrade framtiden, t.ex. Orwells *1984* och Karin Boyes *Kallocain*. Dessa science fictionromaner skildrade i och för sig oftast rätt obehagliga framtider – de var s.k. dystopier – men troligen har en mer abstrakt, och oftast positiv, betydelse ”upplevelse av en tänkt framtid” också utvecklats ganska snart. I varje fall finns ett sådant exempel från 1949 (det handlar om Elin Wägner):

Hon introducerade i litteraturen en ny kvinnotyp, och ur hennes personliga livsläge, hennes patos för kvinnan och för mänskligheten, hennes yrkesintresse, uppsteg en av tioalets mera observerade litterära insatser, präglad i samma grad av påpassligt aktualitetssinne och översvinnliga framtidsvisioner.

Eftersom ordet *framtid* ofta används på ett optimistiskt sätt – de flesta hoppas och tror nog att framtiden blir bättre än nutiden – är det naturligt att *framtidsvision* i den abstrakta betydelsen också normalt är positivt laddat (”föreställning om en önskad framtid”).

Det skulle kunna vara så att *vision* i den moderna betydelsen ”önskeföreställning” helt enkelt är en kortform av *framtidsvision*. I varje fall handlar det nästan alltid om framtiden när politiker talar om visioner, och politiker lovar ofta en mer eller mindre gyllene framtid. När den moderna betydelsen väl är ordentligt etablerad, blir ordet *vision* något av ett modeord. Det förekommer bara två gånger på en och en halv miljon ord i en samling tidningstexter från 1923–58 men 47 gånger på en miljon ord i tidningsartiklar från 1965.

Ännu under 60-talet verkar ordet till största delen förekomma i texter om konst, litteratur, teater och film (t.ex. *Visionen i svensk film*), och det finns då fortfarande ofta ett rätt tydligt element av mystik i dess användning. När vi kommer in på 70- och 80-talet tar den politiska och samhällseliga användningen av ordet alltmer överhanden. Antagligen är titeln *Vision och verklighet* på boken med Wigforsstexter från 1967 ganska viktig för ordets politiska succé. Från och med nu dyker det mer och mer upp

i mycket prosaiska sammanhang, sådana som vi såg exempel på i inledningen. Ett ganska högtidligt ord har därmed, om man så vill, devalverats eller trivialiserats. Eller för att anknyta till rubriken: ordet *vision* har kommit att stå för mer ”verkliga” företeelser.

Det är lätt att förstå att ett ord som *vision* kan vara lockande för politiker och andra makthavare att använda. Det ger en lyftning åt den realpolitiska vardagen, höjer den över det eviga harvandet med skatteskalor och stimulanspaket. För trots trivialiseringen av ordet *vision* lever minnet av den ursprungliga betydelsen nog kvar på något sätt. I den gamla betydelsen låg också att det handlade om en i hög grad *individuell* upplevelse. En *vision* var något personligt, antingen det gällde en ”profan” hallucination eller en religiös uppenbarelse. Det var inte något som vem som helst fick uppleva. På så sätt kan ordet *vision*, också när det används om hur prosaiska politiska mål som helst, ge ett intryck av att målformuleringarna ytterst går tillbaka på personliga, inspirerande uppenbarelser som enskilda politiker har haft. Här är ytterligare några exempel på förmågan hos ordet *vision* att skapa ett skimmer kring en tämligen torr verklighet:

[Han] hade redan 1963 en vision av en kommande Öresundsbro
...[en] vision av ett mer demokratiskt Sverige

Idag är samhällsplanerarnas vision att med snabbtåg koppla ihop
Stockholm och Mälardalen

På 1990-talet kommer så den hittills senaste ”stora” sammansättningen med *vision*, nämligen *nollvision*. Nollvisionen står för målet att ingen ska dödas i trafiken. Det målet är väl så utopiskt att man kan säga att den gamla, religiösa innebörden av *vision* aktualiseras i särskilt hög grad här.

Två s.k. avledningarna kan bildas med *vision* som utgångspunkt, verbet *visionera* och adjektivet *visionär*. Adjektivet kan dessutom ibland användas som ett substantiv: *han är (en) visionär*. Betydelseutvecklingen av dessa avledningarna verkar vara i stort sett parallell med grundordets.

Liksom grundordet *vision* blir ordet *visionär* vanligare från och med 1960-talet än det har varit under tidigare decennier. Och precis som *vision* verkar *visionär* förekomma särskilt i konstnärliga sammanhang ännu

på 60-talet: en *visionär styrka i uttrycksmedlen, hela föreställningen har en visionär styrka, de senaste årens visionära färgkonst*. Här kan man fortfarande ofta ana en halvt religiös innebörd. Men från 70-talet tar den politiska och samhällliga användningen överhanden: *[de] nästan visionära förväntningarna om att EG..., Percy Barnevik [har] namn som visionär, han är en fantastisk visionär och arbetsledare*.

Verbet *visionera* är sällsynt men ett typiskt exempel på dess användning är *Industriförbundet [...] visionerar om hur Sverige ska kunna "nyindustrialiseras"*.

Ganska parallell med betydelseutvecklingen av ordet *vision* är utvecklingen av ordet *dröm*. Som bekant kan det betyda både "synbilder under sömnen" och "önskeföreställning". Den första betydelsen är den ursprungliga, och den andra verkar inte vara mycket mer än 100 år gammal. I varje fall är SAOB:s första helt säkra exempel på denna betydelse från 1890: *Gustaf III:s dröm om en opera i Stockholm*. Intressant i sammanhanget är Freuds teori om (sömn)drömmen som en önskeuppfyllelse, som lanserades vid ungefär samma tid!

I svensk politisk retorik har ordet *dröm* av någon anledning inte blivit lika populärt som ordet *vision*. Men vi erinrar oss ett av alla tiders mest berömda politiska tal, Martin Luther Kings medborgarrättstal 1963, med den återkommande vändningen *I have a dream today*. Självklart anspelar också svenska politiker då och då på det talet, senast kanske Gudrun Schyman i valrörelsen 2002. Ett signerat bidrag av henne till vänsterpartiets valmanifest hade rubriken "Jag har en dröm".

Så långt ordet *vision* och dess "släktingar". Hur är det då med ordet *verklighet*? Kan man säga att det också har blivit "verkligare" på senare år?

Det kan man kanske, i en viss mening. Självklart har ordet länge kunnat användas för att uttrycka motsatsen till något tänkt eller önskat, som i exemplet *hon hade tänkt sig en stillsam kväll, men verkligheten blev en annan*. Här är det alltså fråga om verkliga förhållanden eller situationer. Men ordet *verklighet(en)* har knappast – eller i varje fall bara marginellt – kunnat beteckna konkreta *miljöer* före 1970-talet.

Det var då vi fick uttrycket (*gå*) *ut i verkligheten*. Det innebar att man tog sig ut från skolan, filmstudion, hemmet etc. till den konkreta omvärld där det i någon mening "verkliga" livet försiggick. Ordet *verklighet* kom

att stå i motsats till teoretiska modeller, låtsasvärldar och skyddade omgivningar, och huvudpoängen är alltså att det kom att beteckna en *konkret miljö*, gärna därtill en problematisk och stökig miljö. Här är några exempel, också utan *ut* eller *ute*:

Hon klev över slottsmuren, ut i verkligheten.

Fler elever ska kunna göra sina specialarbeten ute i verkligheten

Vi kommer att lämna studion ofta och göra nedslag i verkligheten

Han (en konstnär) gick tidigt ut i verkligheten [och rapporterade bl.a. från (ytterst ”verkliga”) krigsskådeplatser, min anm.]

[Han] var tillbaka i verkligheten efter förra veckans OS-äventyr [här betyder *verkligheten* ungefär ”vardagen”, min anm.]

Det tycks sålunda ha hänt något också med ordet *verklighet*. Men den viktigaste anledningen till att uttrycket *vision och verklighet* har blivit så populärt på senare år är säkert ändå betydelseförändringen av ordet *vision*.

Vi återvänder en sista gång till Ernst Wigforss bok *Vision och verklighet* och slår upp inledningen. Där skriver utgivaren Ove Sandell att boken lika gärna kunde ha fått titeln ”Utopi och dagspolitik”, vilket enligt Sandell är ”en formulering som Wigforss för övrigt själv redan använt i ett bokligt sammanhang”. Det är tydligt att orden *vision* och *utopi* här betraktas som synonyma. Förutsättningen för det måste ha varit att huvudbetydelsen av ordet *vision* inte längre var ”andeuppenbarelse” o.d. utan ”önskeföreställning”.

